

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כז, תשל"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על יצירת שרשים חדשים ועל כמה מלים מחודשות

1. טבלת שורש-משקל

לכאורה, אפשר להציב את כל המלים העבריות בטבלה ענקית אחת, שבכל טור שבה, מלמעלה למטה, יהיו מלים שוות-משקל — וב"משקל" פונתנו למשקלי שמות ולמשקלי פעלים כאחד — ובכל שורה שבה, מימין לשמאל, יהיו מלים שוות-שורש. טבלה זו ראוי שנקרא לה בשם "טבלת שורש-משקל". אולם, למעשה, טבלה זו אינה צריכה להכיל את כל המלים העבריות. למשל, אין היא צריכה להכיל מלים כגון שמרתי או משפטכם, וזאת מכיון שדיינו אם הבסיס שמר או משפט, יהיו מצויים בה. הצורנים תי או כם יצורפו אל בסיסים אלה, כמו אל בסיסים אחרים שבטבלת שורש-משקל, ע"פ מנגנון הצטרפות אחר, הפועל ע"פ כללים מובהקים וברורים,

הם פללי הנטיות. מנגנון שורש-משקל יוצר רק מלים-ערכים, והמנגנון האחר יוצר בעיקר את תבניות הנטייה, אך גם ערכים חדשים כגון אלה המסתיימים בצורנים ות, י, _אי ודומיהם: עיתונאי, אפשרות, ירושלמי וכו'.

כמו כן מבלת שורש-משקל אינה פוללת מלים קמאיות, שהן לכאורה חסרות משקל וחסרות שורש, כגון פָּה או אָח, וגם לא מלים לועזיות, שחדרו לעברית מבחוץ, ושום טור מטורי המשקל לא נמצא יאה להם. את אלה נוח לנו לתאר פנתונות באיזה "מחסן" הנמצא ליד הטבלה, אבל לא בתוכה, ואנו שולפים אותן משם בכל עת צורך. פרט חשוב נוסף בתמונת הטבלה הוא, שלא כל המשבצות שבה מלאות. והמשבצות הריקות הרי הן מקור לא אכזב לחידושים נצרכים.

על יסוד תמונה זו הנני מבקש להצביע פאן על תהליכים של יצירת שרשים חדשים בעברית ואחר כך להסיק כמה מסקנות כלפי הצעות של חידושים אחרים.

2. נדידת מלים בטבלה

בתהליך יצירת שרשים חדשים אפשר להפיר שלושה שלבים. השלב הראשון הוא יצירת שורש חדש כתוצאה מנדידת מלה ממשבצת למשבצת בטבלת שורש-משקל. כך, למשל, המלה תרומה נמצאה תחילה בשורת השורש ר'ו'מ', ובטור המשקל תפעולה, אולם אח"כ, מתוך טעות בתום לב, תפסוה דוברי הלשון כשייכת לטור משקל פעולה כגון מלוכה, גבורה, וממילא נמצא שורשה ת'ר'מ'. מתוך טעות זו נוצרה בבת אחת שורה ארוכה של משבצות ריקות בשורת השורש החדש ת'ר'מ',

ומשבצות אלו יכלו להתמלא בדרך שמשבצות ריקות בטבלת שורש-משקל מתמלאות, ואכן נוצרו כאן מלים כגון תרם, התרים, התרמה וכדומה.

וכך אירע לתת־לָה, שהייתה בשורת השורש ח'ל'ל' ועברה לטור של משקל אחר (שבו הייתה גם המלה קליפה), ומתוך כך גם לשורה של שורש אחר — ת'ח'ל', ומכאן גם: התחיל.

כך אירע גם למקח (במשקל מִפְעֵל), שנתפסה כמקח ונדדה לטור משקל פִּעַל, ולשורת השורש מ'ק'ח', ואז נתמלאה משבצת התפעל בשורת זו ונוצר הפועל התמקח.

"נדידה" זו נעשית בתום לב ומתוך טעות מובנת, שהרי הטור, שנדד אליו השם, הכיל שמות עבריים ידועים, וקל היה ליחס אליו שם עברי נוסף, שצורתו החיצונית מתאימה לשאר השמות שבו.

3. איזון בין שמות לפעלים

שלב שני ביצירת שרשים חדשים בא, כאשר שם לועזי חודר לעברית. כשדוברי עברית משתמשים בשם לועזי בתוך דיבורם, מופר מצב אופייני ביותר של העברית, והוא שבדרך כלל שם עברי הוא בעל שורש המשותף לו ולפועל אחד או לפעלים אחדים. השם מחברת יש בצדו הפעלים חָגַר, הִתְחַגְּגַר

1. כאן מתבקשת ההבחנה בין "משקל" ל"מקצב". עי' יצחק לבני, דקדוק הלשון העברית, 1941, עמ' קצ, לצורך דומה מבחין בן-חיים בין משקל למופע, לכנות בהם את המבנה התאורטי ואת המבנה המתבצע של המלה או קבוצת המלים. המונח "תבנית", שהציע י' בן-דוד (לשוננו, לט, 131), לאותו עניין, הוא מכוון.

ודומיהם (וגם שמות אחדים כגון חֶבֶר, חֶבֶר). השם ספר, יש בצדו פועל כגון סָפַר (וגם שמות כגון סְפּוּר).

ואולם, כשדוברי עברית מתחילים להשתמש בשם יָנִי עתיק כגון בָּסִיס, או בשם בֵּין-לאומי מודרני כגון טלפון, האיזון הרגיל בין שמות לפעלים מופר. אך טבעי הוא אפוא, שהדוברים יבקשו להשלים את המערכת, שחלקה האחד — השם — מצוי, וחלקה האחד — הפועל — חסר.

מלים כאלה אינן צריכות להימצא ב"טבלת שורש-משקל", שהרי אין להן שורש עברי. ובכל זאת, אחדות מהן באות במקרה במשקל עברי או יכולות להתפרש כבעלות משקל עברי. למשל, המלה בָּסִיס אינה שונה במשקלה, לכאורה, ממלה כגון פְּקִיד או מְסִיס. על כן הדובר התם עשוי להציב אותה באותו טור של משקל, ומיד הוא מקבל בלי משים את "השורש" של מלה זו וגם את שורת המשבצות הריקות שבצד השורש, וכל אחת ממשבצות אלו מוכנה לקלוט מלים חדשות לפי משקלו של כל טור. הדובר יכול אפוא למלא את המשבצות במלים חדשות: בָּסִיס, הַתְּבַסָּס, בָּסִיס וכו'.

4. "סחיתות" שרשים משמות לועזיים

אולם גם כאשר השם אינו שקול במשקל עברי, כלומר, כאשר לכאורה אין לו מקום בטבלת שורש-משקל, והוא מזומן לנו לשימוש בתוך "מחסן" מיוחד (ר' לעיל) — גם אז הריהו שם, ומציאותו מפירה את האיזון בין השמות ובין הפעלים. גם במקרה זה יודע הדובר לגלות בשם הזה "שורש", שאיננו אלא סדרת העיצורים המופיעים בשם זה מראשיתו עד סופו, הוא

יכול ליצור פעלים חדשים מ"שורש" חדש זה. במלה טלפון, למשל, הדובר מתעלם מן התנועות, ואז הוא מקבל סדרה של ארבעה עיצורים, ט'ל'פ'נ', ומשתמש בסדרה זו כבשורש לכל דבר, כלומר, מעמיד אותו בראש שורה חדשה בטבלת שורש-משקל. והמשבצות הריקות שבשורה זו, שכל אחת מהן נמצאת בטור של משקל אחר (וכאמור, ב"משקל" כאן הפונה למשקלי שמות ולמשקלי פעלים כאחד) עשויות להתמלא בחלקן. כך הוא מקבל טלפון, טלפון, טלפון.

יצירת השורש החדש מן השם הלועזי מתפרשת אפוא כהתעלמות מן התנועות שבו. לתהליך זה נקרא בשם "סחיטה", והפונה: אתה מסלק את החלקים "המיותרים" מן השם, הן התנועות, ונשארים בידיך רק היסודות העשויים להעמיד שורש, היינו העיצורים.

5. "סחיטה" משמות עבריים

תהליך ה"סחיטה" הוא תהליך מסתבר: הדובר, האמון עלי איזון בין שמות לפעלים מאותו שורש, שואף להשלים את המערכת הלשונית; מכיון שמצויים בפיו שמות, הריהו שואף להשתמש בפעלים, ששורשם הוא שורש השמות הללו. יש להניח, שתהליך זה התפתח ככול שחדרו שמות לועזיים לעברית. ואולם משהפכה ה"סחיטה" והייתה לתהליך דקדוקי, לאמצעי דקדוקי, התרחב תחום פעולתה: לא הייתה כל סיבה, שתמנע את תחולת ה"סחיטה" גם על שמות עבריים המכילים עיצורי משקל. אמנם יש להם שורש עברי, אבל בכמה מהם, אם אתה מסלק מהם את גורמי המשקל, כאילו איבדת את הייחוד

שבמשמעותם². במלים אחרות, הקשר בינם ובין הפעלים העבריים המצויים בצדס אינו קשר חזק למדיי, והרי שוב נתערער האיוון בין שמות ובין פעלים. מצב זה מצריך יצירת שורש חדש, שיהא "שורשו" של אותו שם בשלמותו.

אין ספק, למשל, שהשם **מִסְפָּר** מצוי בטבלת שורש-משקל: בטור **משקל מִפְעֵל**, ובשורת שורש ס'פ'ר'. ואולם הדובר לא יכול לו:סתפק בפעלים בעלי שורש זה, כאשר רצה להביע רעיון חדש: לא ספירה, אלא סימון מספרים רצופים בסדרה של גופים שונים הבאים זה אחרי זה, כאן עמד לו תהליך הסחיטה: כשם שמן השם **טלפון** "נסחט" שורש, והועמד בשורת השרשים, ומשבצותיה הריקות של שורה זו יכלו להתמלא, כך נסחט גם השם **מספר**, היינו הושמטו כל התנועות שבו, וסדרת העיצורים הנותרת מ'ס'פ'ר' הועברה אל רשימת השרשים כדי למלא את המשבצות הריקות של טורי המשקל המתאימים: **מספר**, **מספור**, **להתמספר** וכדומה.

בדומה לכך "נסחטו" שרשים חדשים ונתמלאו משבצות ריקות בשורה החדשה משמות עבריים בעלי "עיצורי משקל", כגון **תזמורת** (לתזמר), **חברג** (לתברג), **חמצן** (לחמצן) וכיוצא בהן³.

2. הנני מוסיף בזה, בהרחבת מה, את תורת מו"ר פרופ' בן-חיים על ה"נטע", אשר הוא יסוד צורני שהקשר אל המשמעות שלו מותנה בקיומו ביחידה שלמה ואין לפרקו כלל או אין לפרקו בלי לאבד את המשמעות. ר' Encyclopaedia Judaica, כרך 8, עמ' 105.

3. אינני סבור, שראוי לכנות שרשים כאלה בשם "שרשים משניים" (או תניניים), כשאנו עוסקים בחיבור הלשון. אלה הם שרשים שני תכונות

יצירת שורש חדש בדרך של "סחיטת" שם עברי דומה
 שהיא השלב השלישי בתהליך יצירת שרשים חדשים; על כל
 פנים כדי להבהיר תהליכי יצירת שרשים חדשים נוח להעמידה
 כשלב שלישי כזה. לכאורה אין כאן אלא תהליך, המופר בשם
 "הרחבת שרשים", הדומה למה שאירע לתרומה, תרועה או
 תחילה, וההבדל ביניהם אינו אלא שכאן נוצר שורש משולש
 משורש דו-עיצורי (ע"ו או ע"ע) וכאן שורש מרובע. אולם
 דומני, שיש עוד הבדל ביניהם, אע"פ שאני מצביע על הדברים
 שלהלן בהיסוס: התהליך שיצר את תרם, התריע, התמקח או
 התחיל הוא תהליך של נדידת מלה בטבלת שורש-משקל, נדידה
 בתום לב מטור מצוי וחוקי אחד אל טור מצוי וחוקי אחר,
 תהליך שב"טעות דקדוקית" יסודו, טעות דקדוקית של דוברים
 "חסרי ניסיון".

התהליך שיצר את תזמן, החזר, מספר או חמצן הוא
 תהליך של סחיטה, והוא שכלתני מעיקרו. המשתמשים בתהליך
 זה היו מודעים לו. כבר היה להם הניסיון העשיר של סחיטת
 שרשים משמות לועזיים. ההיסוסים בקביעה זו נובעים מכך,
 שילדים דוברים עברית נוהגים אף הם לסחוט שרשים חדשים
 משמות המצויים בעברית — בין שהם שמות לועזיים בין שהם
 שמות עבריים, וברי שאף הם עושים זאת בתום לב, ולא כתהליך
 שכלתני. אלא שאפשר לומר, כי לא הרי תום לב של ילדים או

לכל שאר השרשים, והשאלה, מניין באו, שייכת רק לעיון היסטורי, ולא לדיון
 דקדוקי סיפורי.

מבוגרים בדורות חסרי ניסיון פהרי תום לב של ילדים (או מבוגרים שלא למדו) בדור עתיר ניסיון, שתהליכי סחיטת שרשים חדשים כבר טבועים בידיעותיו ובניסיונו הלשוני הקיבוצי.

7. הוספת עיצור במישרין אל השורש?
חשוב לציין, פי אין אנו מוצאים, כמדומה, עד העת האחרונה ממש שום שורש חדש, שנוצר ע"י הוספה מדעת של עיצור אל שורש קיים: לעולם נוצר השורש החדש ע"י סחיטתו מתוך שם. גם מלים כגון שִׁכְּפַל לא נוצרו ע"י הוספת העיצור 'ש' אל השורש הקדום, אלא ע"י הכנסת שורש בן שלושה עיצורים אל משבצת בטור המשקל שִׁ- - .- אולם המלה המתקבלת במשבצת זו עשויה להיתפס אחר כך כשייכת לטור משקל פִּעַל, ומכאן — לשורש המרובע ש'כ'פ'ל⁴. גם זה אפוא מקרה של נידת מלים בתוך הטבלה.

לעומת זאת עיון ברשימת הפעלים המחודשים בעברית בזמננו מראה גם מקרים אחדים של חידוש פועל בדרך אחרת: הוספה מדעת של עיצור אל שורש קיים, מבלי שהוספה זו נובעת מצורך ממשי להחזיר את האיוון בין שמות לפעלים, דהיינו לא מתוך שהדובר מצא שם מסוים מוכן לשימוש והרגיש צורך להשתמש גם בפועל מאותו שורש. דומה, שבכל המקרים הספורים, שכך אירע, נבע החידוש

4. וזו התשובה לספקותיו או תמיהתו של חיים רוזן בדבר מקומו של שחור, שקם, שכפל במילון (ר' העברית שלנו 88, הערה 1, וכן שם, 104).

ממעשה של אנשים, שביקשו לתרגם פועל המשמש בתחום מקצועי משפה לועזית, וביתר דיוק, מאנגלית.

והנה דרך קביעת מונחים עבריים, הנראית נכונה וראויה להמליץ עליה, היא אחת ויחידה: אל תתרגם את הצורה ואל תעתיק את האטימולוגיה שלה, אלא חפש מלה עברית המשקפת את התוכן. כדי לעשות זאת עליך לרדת לעומקו של המושג, המסומל במלה שבשפה הזרה, ולחפש את המלה העברית המתאימה למושג זה והמביעה את תוכנו בנאמנות. כך, למשל, מצויים במילונים החדשים הפועל **יָשָׁם** ושם הפעולה **יָשֹׁם**. המילון החדש של אבן שושן קובע, כי **יָשָׁם** נובע מ**שָׁם**, ופירושו "הבא דבר עיוני לידי שימוש מעשי וכו'". חידוש זה הוצע כתרגום למלים האנגליות to apply, application במשמעות זו. תוספת י', שיצרה שורש עברי חדש זה, לא באה כתוצאה סחיטה של איזה שם, המכיל עיצור י' והנמצא כך בטור המשקל. אכן דבר כזה יכול לקרות, למשל בפועל בוא: ע"פ אנאלוגיה ליצוא נוצר השם **יָבוא**, ומתוך זה נסחט השורש י"ב'א', הועבר לשורה חדשה בטבלת שורש-משקל, ונתמלאה המשפצת הריקה **יָבא** שבשורתו (ויש המבטאים כאן **יָבֵא**, כידוע). בשנים, כאמור, לא קרה כדבר הזה. אלא פשנוק המתרגם למלה האנגלית, בדק ומצא, שמשמעותה הראשונה של

5. כשהמדובר בקביעת מונחים למושגים ממשיים, ריאליים, עשויה צורת החפץ או תפקידו, ולאו דווקא תוכנו, לשמש יסוד למונח, והיינו הך, אם בלועזית המלה בנויה על יסוד אחר. אכן, למשל, כך משמשת המלה העברית חרדוני, במקום שהלועזית שאובה מדימוי אחר: מזנוטוני.

apply במילון אטימולוגי-היסטורי היא "לָשִׁים". דבר זה הספיק לו, והוא ערך "שינוי קל" בשורש העברי שִׁים כדי להביע משמעות שונה במקצת, עד שהשורש החדש יוכל, לדעתו, למסור אל המשמעות האחרת של המלה האנגלית. נקודת ההשקפה שלו היא: מאחר שיש שתי משמעויות למלה אנגלית זו, כביכול יש גם קשר ממשי בין המושגים הללו בעולם, ומכאן שגם בעברית צריך שהמלים ישקפו קשר מושגים זה. כמובן, אין לכך כל יסוד. שתי המשמעויות הללו אינן חייבות להיות קשורות בקשר מילולי כלל וכלל. העובדה, שבאנגלית התפתחו משמעויות אלה באותה מלה, אינה מחייבת כלל את העברית, ואפשר היה בהחלט לחפש את המבצע למושג החדש בשורש אחר לגמרי, כגון מ'מ'ש' או ג'ש'מ' או פ'ע'ל⁶.

וכן מצוי במילון העברי החדש הפועל המחדש תסכל. שורשו לא נוצר כתוצאה מתהליך של "סחיטה". שהרי אין שום שם עברי משורש ס'כ'ל' שעיצור-המשקל שלו היה ת' (כגון תזמורת — משורש ז'מ'ר' — ששימש יסוד לסחיטת שורש ת'ז'מ'ר' ויצירת הפועל תזמר).

פועל זה בא לצורך תרגום המלה האנגלית frustration, שפירושה "מצב נפשי של אכזבה, לאחר שמאמציו של בעל המצב הזה סופלו". אין ספק, שראוי היה לחפש מלה בעברית,

6. אינני טוען בזאת, שראוי לשנות היום את הנהוג. כיון דעל על. ומה גם שבשני פסוקים במקרא פתובות צורות שאפשר לנתחן כבעלות השורש י'ש'מ' (אע"פ שהדעת נותנת, שאין אלה אלא תעותיעי כתב). בעניין השפעת הלשון על תפיסת העולם של הדוברים הרבה לכתוב B.L. Whorf — ר' בייחוד בקובץ מאמריו 1964, p. 134–159. Language, Thought & Reality.

שתהלוך את עיקרו של המושג, היינו את מושג האכזבה דוקא (וכך אמנם הציעה האקדמיה "מפח, על יסוד מפח נפש), אולם מי שרואה את עיקר המושג דוקא בחלק של סיכול המאמצים, על יסוד מה הוסיף ת' לשורש זה? מי שסיפלו אותו, הריהו מסופל, או אולי נספל. דעתו של המחדש נטתה לכיוון תספול בעיקר משום שבבדיקת האטימולוגיה של המלה האנגלית גילה, שהמשמעות היסודית של מלה זו פרוכה ב"טעות", ב"אי-הבנה", או ב"סכלות", ומשום כך סבר, שפשם שבאנגלית יש קשר מילולי בין שתי המשמעויות, כך גם בעברית יש ליצור קשר זה, וזאת, סבר, יוכל לעשות ע"י "שינוי קל" בשורש העברי⁷.

דוגמה אחרת היא יצירת הפועל תחפם. אף זה לא בא לאויר העולם אלא כתוצאה מהעתקת האטימולוגיה של המלה האנגלית sophisticated, ולא כחיפוש מלה עברית למושג המסומל בה. יוצרה של מלה זו עשה את מלאכתו על פי יסודה של המלה ביונית ובלטינית: סופיסט יָנִי היה בגדר "חכם". מי שתרגם את המלה הגיע אפוא לשורש ח'כ'מ', אבל למושג עצמו, שצריך למצוא לו מלה עברית מתאימה, יש גון מיוחד של חכמה: "מי שמכלכל מעשיו בהשכל, בשום-שכל". אין מושג זה פרוך ב"התחכמות", ואין כל מקום להוספת ת' סתם לשורש

7. כחכמה שלאחר מעשה יש אולי מקום לרפא פועל זה ע"י חידוש מלה כגון תספלת למשמעות "פרוסטראציה". וכביכול, מתוך תספלת נוצרה גם תספל. דרך יותר נאותה היא להמיר את תספול בספולן ולהשתמש בפועל הישן ספל, כגון "המצב הזה מספל אותי, כלומר, מביא עליי ספולן".

ח'כ"מ', רק כדי לעשותו שונה במעט מן השורש המצוי⁸... הנזק במציאות חידושים כאלה הוא, שהם מערערים שוב את האיוון בין השמות לבין הפעלים וחורגים מן התהליך, הניכר בעשרות ובמאות שרשים חדשים, שעברו את ה"סחיטה", דהיינו תחילה היה בנמצא שם עברי המכיל גם עיצורים שלא מן השורש, משם זה נסחט שורש חדש, המכיל גם את עיצורי המשקל של השם, ומן השורש המחודש נוצרו מלים חדשות, וכך נתמלאו משפצות ריקות בשורה החדשה שנוספה לטבלת שורש-משקל⁹. תהליך זה, בצד תהליכי חידוש אחרים¹⁰ עשויים

8. אולי יתאימו לזה צורות כגון **קִהְשָׁל**, **הִשְׁפּוּל** וכדומה. רפאל ניר העיר בלל"ע מחזור כ"ו (תשל"ה), ע' 260, כי "לפועל תדלק אין שם עצם יסודי" ולא היא. ככל הנראה זוהי סחיטת שורש מן השם המחודש **תְּדַלֵּק**, שם שמולו לא נתמול, והיצירה המאוחרת מן השורש ת'ד'ל'ק, היינו **תְּדַלֵּק**, ירשה את מקומו.

במאמר "איך היו פולם לקיצוניים" (מנחם בגין, מעריב 12.12.75) משמשת המלה "קיצוני" כעשרים פעם, ובצידן גם צורה השייכת ועניינה: "התקצוץ המתמיד של הנתרנים". כשם-פעולה שמשמעותו "ליהפך לקיצוני" מקובלת למדי הצורה "הִקְצָנָה", והיא בנויה על סחיטת השורש ק'צ'נ' מן הצורה "קיצוני". הצורה, שהמחבר מניח בהבלטה, "תקצוץ" — אולי כדי לעשותה מגוחכת, אכן אין לה מקום בלשון. הוא הדין בחידוש של קצין-משטרה, שאיני זוכר את שמו, שבמקום "נִקְרָה" השתמש ב"מתושאל" בשיחה עם יעקב בן-הרצל ב"קול ישראל", 15.9.61.

9. באות ת' בלבד נמצאו פחמישים חידושים, שנעשו בתהליכי "סחיטה" כאלה (תודתי לפנינה שתיל-חנני על עזרתה בזאת).

10. כגון מילוי משפצות ריקות בשורות קיימות בטבלת שורש-משקל והוספת צורני סיומת וקידומת לבסיסים קיימים.

ליצור בדרך עברית מקורית מאות ואלפים של מלים נדרשות ולמעשה אין להם גבול סופי. האומנם לא די לנו בהם? כמדומה, רק מי שסבור, כי השפה הזרה בלבד היא המשקפת את "האמת" שפיחסים בעולם, רק הוא ישיב בשלילה על שאלה זו. לאחרונה שמעתי על הצעת מלה מחודשת נוספת, שנועדה לשמש תחליף עברי ל"טראנספורמאציות" שבדקדוק הטראנספורמאטיבי. עיון במושג הדקדוקי הזה יעמידנו על עיקר הדברים: הרי זו תורה המבירה, כיצד מושג, שיש לו צורה לשונית מסוימת, פושט צורה זו ולובש צורה חדשה. כך, למשל, במקום הרופא הלך אפשר לדבר על הליכת הרופא. מושג ההליכה והפרוך בפרטים נוספים, כגון זמן עבר וגוף יחיד), שתחילה לבש צורת פועל הלך, פשט צורה זו ולבש צורת שם-פעולה הליכה.

בשעתי נזקקתי למלה עברית, שתהלוך את מושג הטראנספורמאציות, ובתחומי העברית הישנה והמופרת לנו מצאתי את המלה גלגול. היא מוסרת בנאמנות שאין למעלה ממנה את פשר תורת הטראנספורמאציות, הלא היא תורת הגלגולים בלשון. אולם מי שאין לו העברית אלא לשון מתורגמת, לא יתלבט בשאלה, איזו מלה תתאים למושג; הוא ילך אצל בדיקה צורנית-אטימולוגית, וממנה ילמד, כי המלה הלועזית "טראנספורמאציה" בנויה מצירוף של "טראנס" ושל "פורמאציה". זו האחרונה תימצא לו במילון כרוכה ב"צורה", ואורח המחשבה, המפרש כל תופעה עברית במושגים לועזיים, יפרש את תהליך "הרחבת השרשים" לא כפי שפורש לעיל, אלא כתהליך של "הוספת תחילית על השורש". מכאן הדרך

קצרה להעתיק "טרנס" באות "ת" ולקבל מלה מחודשת והיא "תצרון"¹¹. זהו ניסיון להעתקה מילולית של אמצעי לשוני, ולא חיפוש מבע לשוני בשפה א', שיהא מקביל למושג, שיש לו מבע בשפה ב'.

בלי מחשבה עברית "נערכת" פאן לידה של "מלה עברית מחודשת", המיוסדת על אי-הבנה בתהליכי חידוש שרשים עבריים ומעירה את האיזון המבוקש בין שמות לפעלים. אף היא עדות לאותה המחשבה, הנפוץ לאחרונה והאומר, כי תרבות מתורגמת היא האידיאל, שעלינו לשאוף אליו.

11. לפי שעה רק בשנתון תשל"ו של הפקולטה למדעי הרוח של האוניברסיטה העברית בירושלים (עמ' 365), אבל בעתיד הקרוב, כפי הנראה, גם כשם של ספר בהוצאה אוניברסיטאית. יש להניח, שהספר עבר בדיקה בידי מומחים ומן הסתם אף יזכה להקדמה מלומדת. [לאחר סידור המאמר בדפוס כבר יצא ספר זה].

נתן מארק

ה ע ר ו ת

א. מתי מספר

בסיפורו של עזרא המנחם, ששודר ברדיו ביום י"א בסיון השנה, ברצותו לומר, שנשאר לו רק מספר מועט של ספרים מספרייתו הישנה, הוא משתמש בביטוי "מתי מספר".

לענ"ד אין ביטוי זה מתאים לחפצים. המלה מתי היא סמיכות של מתיים, שפירושה "אנשים", כמו שנאמר "כל עיר מתיים הנשים והטף" (דברים ג, ו). וכן בכל הצורות שבסמיכות זהו פירושה של המלה. "ואני מתי

מספר" (בראשית לד, ל) פירש רש"י: "אנשים מועטים"; וכן אבן-עזרא, שם: "כמו אנשים".

ב. הרף עין

כולנו יודעים פירושו של צירוף זה, ואני מביאו רק לשם פירוש ה"אטימולוגי". וכך כותב פירוש "עץ יוסף" על מדרש תנחומא, פרשת ויקהל, סוף סי' ז: "שהמכסה יורד למטה על העין ומכסה העין וחוזר ונגלה עד מהרה, וזהו הרף עין, ש נ ר פ ה העין מראייתה". [וכבר פירש רש"י (שבת לד ע"ב): "שיעור קריצת עין ב ר פ י ו ן ולא בחזקה"].

ג. "זכה וזוכה לביקורת קשה"

כלום אין שימושה של לשון זכה, כשהכוונה לגנאי, צורם את האוזן? הרי פועל זה מורה על זכיה וזכות, כלומר על דבר שציפינו לו, על דבר שמשמח את לבנו. הרוגמאות רבות הן, ודבר זה מן המפורסמות, שאינן צריכות ראייה.